

Roma: Kartalların İmparatorluğu¹

Aydođan Kutlu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: akutlu@ankara.edu.tr

Kitap Hakkında

“Roma: Kartalların İmparatorluğu”, Neil Faulkner’in², 2008’de *Rome: Empire of the Eagles* orijinal adıyla yayımladığı ve Türkçeye 2015’te Çağdaş Sümer’in çevirisiyle Yordam Yayınları tarafından kazandırılan kitabıdır. Roma tarihi gibi, Türkçede gerek özgün gerekse çeviri olsun, yeterince eserin bulunmadığı bir alanda özgün bir teze ve farklı bir bakış açısına sahip bir eserin yayımlanmış olması, özel bir incelemeyi hak etmektedir.

Kitabın incelenmesine biçimsel özelliklerinden başlanabilir. Toplam 352 sayfa olan kitabın iç kısmında Roma kültürünü, önemli figürlerini, anıtlarını vb. içeren kuşe kağıda basılmış 16 sayfalık resimli bir bölüm bulunuyor. Kitabın sonuna eklenen 11 sayfalık “Zaman Çizelgesi” bölümü, okuyucunun önemli olayları hızlı ve kolay bir biçimde izleyebilmesini mümkün kılmıştır. Kitap zengin bir harita materyaliyle de dikkat çekmektedir. Roma tarihinin farklı dönemlerine ve Roma egemenliğindeki farklı bölgelere ait haritalara 18 sayfa ayrılmış ve böylece okuyucunun, anlatılan olaya, bölgeye ve tarihe, ilgili harita üzerinden de bakabilmesi mümkün kılınmıştır. Mamafih kitapta sıralı ve uzun bir kaynakça bölümü yer almamaktadır. Bunun yerine yazar, kitabın farklı bölümleriyle ilgili olarak okuyucuya ek okuma yapabilecek kaynakları 5 sayfada özetlemiştir.

Kitabın çevirisi gayet özenli ve dikkatli yapılmış ayrıca Latince kavramların kullanımlarının özel olarak denetlenmesi, çevirinin başarısını daha çok artırmıştır. Akıcı dili içinde anlatım bozukluklarıyla karşılaşılıyor. Yazım hataları çok seyrek. Yine de önemli bir yazım hatasına değinmek gerekiyor. Cumhuriyet döneminin en önemli olgularından biri olan Patrici-Pleb çatışmasının anlatıldığı bölümün başlığı “Altmış Yıllık Çekişme” olması gerekirken, kitabın “İçindekiler” kısmında ve ilgili bölümde “Altı Yıllık Çekişme” olarak yazılmış (7, 59; krş. Faulkner, 2013: 98)³. Bir başka küçük sorun ise çeviri tercihiyle ilgilidir. İngilizcede yazarın tamlama içinde kullandığı bazı ifadeler Türkçeye çevrilebilecekken İngilizce olarak bırakıldığı için kulak tırmalamıştır. Örneğin II. Samnit Savaşı içinde geçen MÖ 321 tarihli *Furculae Caudinae* Muharebesi’nden, “Caudine Forks Savaşı” (84, 331) olarak bahsedilmiş ki; ifade (Latince *Furculae*’ın ve İngilizce *Forks*’un her ikisinin de Türkçe karşılıkları “dar geçitler” olduğu için), basitçe Caudine Geçitleri Savaşı olarak kullanılabilirdi. Nitekim MÖ 82-81 tarihlerindeki Coline Kapısı Savaşı bu biçimde Türkçeleştirilerek kullanılmıştır.

Kitabın içeriğine gelince, eser, Roma tarihini (Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerini birlikte) bütüncül bir biçimde ele almaktadır. Yazar, yöntem açısından, “[b]ir Marksist olarak konuya farklı yaklaştığını” (11) ama kendisini “‘ortodoks’ Marksist değerlendirmelere aykırı düşerken bulunduğu[nu]” (12) ifade etmektedir. Burada yazarın itirazı, Roma tarihini köleci bir üretim biçimi olarak değerlendirilmesine yöneliktir. “Bununla ilişkili üç noktayı vurgulamaya değer. İlk olarak, kölelerin sömürülmesi diğer kırsal emek biçimlerinin (...) sömürülmesinden o kadar da farklı değilmiş görünür. İkincisi, Roma devleti tarafından dayatılan vergiler, emek hizmetleri ve cebri müsadereleler, artık üretiminde toprak sahiplerinin arazilerinden elde ettikleri kadar önemli olmuştur. Üçüncüsü -ve benim açımdan en önemli olanı- savaş Roma İmparatorluğu’na vergi ve rantlardan çok daha fazla artık kazandırmıştı. Roma, özünde, bir gasp sistemiydi” (12). Roma tarihini idealleştiren anlatıların, Roma Barışını (*Pax Romana*) ve mamur Roma uygarlığını vurgulamalarına karşı çıkan Faulkner, kitabının isminin de ima ettiği gibi, Roma tarihini özünde savaşa, talana ve gaspa dayalı bir düzen olarak görmektedir.

Kitabın temel tezi, Roma tarihinin, talana ve gaspa dayalı bir askeri emperyalizmle devindiği; sınıfsal ilişkilerin, devrim ve reformların, iç savaşların ve fetihlerin bu devrimle anlaşılabilirliği. Kitabın bölümlenmesi de bu teze göre şekillenmiştir. Sırasıyla bölümler şöyle: Emperyal Bir Şehir Devletinin Oluşumu, Bir Süper Gücün Yükselişi, Roma Devrimi, Pax Romana ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü. Bu bölümlenme içinde, Roma Devrimi ile Batı Roma İmparatorluğu’nun Gerileyişi ve Çöküşü bölümleri, diğer üç bölümün toplamından daha geniş yer tutmaktadır. Faulkner, Roma tarihini kronolojik anlatımı merkeze alan yaklaşımlardan farklı olarak, Roma askeri emperyalizminin devrimci bir kriz durumuna sürüklendiği dönemlere özel bir ilgi gösteriyor ve bu krizlere yanıt olan iki karşı-devrime odaklanıyor. Halk sınıflarının veya egemen sınıfların bir devrim yapamadıkları konjontürlerde askeri liderlerin Bonapartizm’i hatırlatacak biçimde karşı-devrimleri nasıl gerçekleştirdiklerini açıklamaktadır. Bu bağlamda kitabın iki ana kavramı olan Roma devrimine ve Askeri imparatorluk kavramlarına daha yakından bakmak gerekmektedir.

Roma Devrimi ve Askeri İmparatorluk

Faulkner Roma Devrimi kavramıyla, Cumhuriyetçi yönetim sisteminin yavaş yavaş çöktüğü ve yerini sezarların diktatörlüğüne bıraktığı, MÖ 133-30 arasındaki uzun dönüşüm dönemini anlatıyor. Roma Devrimi’ni tetikleyen kriz, Roma’nın askeri başarılarının diyalektik sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Roma’nın içine düştüğü devrimci kriz durumunun esas sosyolojik nedeni, Roma köylülüğünün çelişkilerinde yatıyordu. “Roma köylü askerleri topraklarından edilmek için savaşıyorlardı: Zaferleri köleleri, mahvolan çiftlikleriyse toprağı sağlıyor ve bu ikisinin bileşimi *latifundia*’yı⁴ mümkün kılıyordu” (137). Roma köylülüğünün mülksüzleşmesi,

bir taraftan başıboş bir insan kitesini şehirlere salarken diğer taraftan ordunun kaynak havuzunu kurutuyordu. Roma egemen sınıfı içinde bir hizbin bu sorunu sahiplenmesi ve çözümü için harekete geçmesiyle Roma, yaklaşık yüz yıl sürecek bir çalkantı dönemine girdi. Faulkner'e göre bu sürecin bu kadar uzun sürmesinin temel sebebi, Roma içinde gerek halk sınıflarının gerekse egemen sınıfların bu devrimi tamamlayacak çıkar birliğine ve/veya "ulusal"⁵ çapta örgütlülüğe sahip olmamasıydı. Roma/İtalyan köylülerinin, devrimci bir dönüşüm için örgütlenmede başarısız olmalarının ilk nedeni, Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'ndeki klasik açıklamasına dayanıyordu: Köylülerin tutkuları kendi çiftlikleriyle sınırlıydı, mustarip oldukları sorunun hallolması ve çiftliklerini tekrar istedikleri gibi ekip biçmek dışında bir gaye taşımıyorlardı. Ancak bu klasik açıklamaya ek olarak Roma'yla ilgili iki husus daha vardı. İlk olarak köylülük, yukarıda açıklanan mülksüzleşme dinamiğiyle sürekli küçülen bir sınıftı ve ikincisi, Roma yurttaşlığının getirdiği ayrıcalıklar, Romalılar, Latinler ve İtalyanlar arasında ortak bir kolektif hareketin doğmasına ket vuruyordu. *Assidui* denilen küçük çiftçilerin devrimci bir güç oluşturacak iktisadi ağırlıktan, toplumsal bütünlükten ve siyasal örgütlenmeden yoksun olmaları karşısında şehirli sınıflar da başka nedenlerle böylesi bir projenin taşıyıcısı olmaya uygun değillerdi. Öncelikle "eskiçağ şehirleri üretim değil tüketim merkezleriydi" (153). Şehirler, tarımsal artığın sürekli bir biçimde kırsal alandan çekilmesiyle varlıklarını sürdürüyorlar, uygarlıklarını (mimari, eğlence, sanat, din, lüks hayat vb.) kırsalın yoksulluğu üzerinde yükseltiyorlardı.

Kır ile kent arasında kolektif ve "ulusal" bir ittifakın kurulmasını engelleyen bu durumun temelinde, daha geniş düşünüldüğünde, artığın tek kaynağının tarımsal artık olduğu varsayımı yatmaktadır. Faulkner (aşağıda daha geniş ele alacağımız gibi), imparatorluğun stratejik açmazını da bu varsayım ile temellendirecektir. İmparatorluğun askeri-idari örgütlenmesinin varlığını sürdürmesi için gereken artığı, yalnızca saban tarımının yapıldığı alanların sağlayabildiği savunulmaktadır. Bu bağlamda kent ile kır arasındaki çıkar çatışmasına geri dönmek gerekirse, Roma Devrimi sürecinde görünürlüğü giderek artan bir sınıf olan *proletarii*'nin de, kırsalın sömürsüyle varlığını sürdürdüğü ortaya çıkmaktadır. Romalıların *Panem et Circenses* (Ekmek ve Sirkler/Gösteriler) şiarıyla özetledikleri bu durum, kent yoksullarının hayatlarını sürdürmelerini daha baştan devrimci bir perspektiften uzak bir biçime sokmaktadır. Şehirli sınıflar açısından sorun yalnızca *proletarii*'yle sınırlı olmamakla beraber ve "*Plebs media* 'orta sınıf' [da] bağımsız bir siyasi oyuncu değildir. Roma Devrimi'nde İngiliz Düzleyicilere ya da Fransız sankülotlara denk olabilecek bir şey yoktu. (...) Şehirler asalak, yurttaşlar imtiyazlı olduğundan, *plebs media* şehir siyasetine reformist bir senatörü destekleyerek müdahale edebilirdi fakat bu onun bağımlılığını koparmasını, kırdaki kitlelerle ilişki kurmasını ve bir bütün olarak senatörlük aristokrasisine meydan okumasını sağlayamazdı"⁶ (153).

Faulkner'in anlatımı içinde, devrimci koşulların giderek şiddetlendiği ama herhangi bir sınıfın iktidarı eline geçirip devrimi gerçekleştiremediği koşullarda çözüm, farklı hiziplerin taleplerini birbirine eklemeyip dengeleyebilen askeri liderlerden beklenmeye başlandı. Özellikle Marius'un askeri reformlarından sonra ordunun köylülükle bağının koparılıp isteyen herkesin katılabildiği profesyonel bir kuruma dönüşmesinin ardından farklı hizipler arasındaki mücadeleden tayin edici konuma ulaşması bu eğilimi geri dönülmez bir noktaya taşıdı.

Siyasi mücadelenin Yunanlıların *stasis*'ini⁷ anımsatan bir oligarklar-pleb kavgasına dönüşmesiyle birlikte, ordunun ağırlığı daha da arttı. Çünkü herhangi bir reformun gerçekleştirilebilmesini mümkün kılan tek aracın ordu olduğu açığa çıkmıştı. Oligarklar Partisi (*Optimates*), Halkçı Parti'yi (*Populares*) beş defa (MÖ 132, 122, 100, 88, 82'de) darbeyle ezmeyi başardı. Rejimi ayakta tutmayı başarabilen oligarklar, toplumun daha derinindeki krize bir yanıt üretemedikleri için; temsilcisz kalan halkçı taleplerin, hâkim sınıf içinde dışlandığını hisseden ve daha yükseğe çıkmak isteyen figürlere merdiven olmasını engelleyemediler. Roma Devrimi'nin Pompeius ve Caesar'ın ardından Octavianus tarafından tamamlanması bu yolla gerçekleşecekti.

Askeri imparatorluk kavramı, öncelikle imparatorluğun genişlemesinin yarattığı stratejik açmazla ilgilidir. Roma askeri emperyalizmi, bir aşamaya kadar zaferlerin kârlılığı ile ilerledi. Mantık basitti: "Yağma ve haraç olarak maliyetinden fazlasını getiriyordu. Eğer böyle olmasaydı saldırgan savaflara giren devletleri mahveder ve hâkim sınıfları yoksullaştırırdı ve bu durumda savafları sürdürmek için ne gerekli teşvikler ne de kapasite söz konusu olurdu. Gayet basit biçimde savaş ve imparatorluk kârlıydı" (244). Bu kârlılığın sınırı, tarımsal artk sağlama düzeyine bağlıydı. Sabanla sürülen toprakların ötesinde, hem savaşın getirisi düşüyor hem de (ikmal hatlarının uzaması, iklimin çetinleşmesi vb. nedenlerle) savaşın yürütülmesi zorlaşıyordu. Dolayısıyla İmparatorluk, tarım yapılabilen alanların fethini tamamladığında doğal sınırlarına ulaşmış oldu.⁸

Daha Augustus döneminden başlayarak İmparatorluk'un askeri örgütlenmesi, ekilebilir toprakların dış halkalarını tutmak amacına göre yapılandırıldı. Bu dış halkaları birbirine bağlayan bir hat üzerinde konuşlandırılan lejyonlar, bir garnizon ağıyla birbirine bağlandı. *Pax Romana*'yı mümkün kılan bu örgütlenmenin tehlikesi de yine Augustus döneminde görülmüştü: Teutoburg Ormanı'nda üç lejyonun Germenler tarafından imha edilmesi (MS 9), bütün Germania sınırının çöküşüne neden olmuştu. Sınır hattının herhangi bir yerindeki çöküş iç bölgeyi güvenlikten tamamen yoksun bırakma tehlikesini içeriyordu.

2. yüzyıldan itibaren, Kuzeydeki barbar halklar, Roma'yla ilişki içinde daha örgütlü ve merkezi siyasal örgütlenmelere dönüşmeye başladılar. Faulkner, bu sürecin diyalektiğini çok iyi gösteriyor: "İmparatorlar, kabile liderleri için otokratik bir iktidar modeli sunuyorlardı. Para yardımları ve diplomatik heyetler Roma mahmilerinin gücünü artırıyor. Lüks mallardaki sürekli akış, ister ticaretle ister hediye mübadelesi yoluyla olsun, bunları kontrol edenlerin himayesini güçlendirmişti. Hepsinden öte, Roma imparatorluk ordusunun yarattığı tehdit, konfederasyonlar kurulmasını, daha büyük siyasal yapılarda kaynaşmayı ve yüzler yerine binlere komuta ederek hem koruma hem de ganimet sunan krallara sadakatini cesaretlendiriyordu" (257-58).

Daha örgütlü barbar krallıkların gelişmeye başlaması, Roma'nın dış sınırlarında basıncın sürekli artmasını ve sonuçta Roma'nın yeni askeri koşullara uygun biçimde tekrar örgütlenmesini zorunlu kıldı. Faulkner'e göre, askeri imparatorluk denilen bu yeni yapılanmanın "özü, servet ve iktidarın, yurttaşlardan, ailelerden, şehirlerden, hatta bir bütün olarak eyaletlerden -yani 'sivil toplum' adını verebileceğimiz şeyden- devlete, orduya, sınırlara ve imparatorluk aristokrasisine geçmesiydi. İmparatorluğun savunulmasının beraberinde getirdiği -daha önce fetih savaşlarından gelen ganimetle sübvansede edilen- yükün, mülksüzleştirilmiş yabancı düşmanların omuzlarından, bizatihi imparatorluğun sivil nüfusuna kaydığı uzun bir sürecin ilk aşamasıydı bu" (259).

Savaş Makinesi, yeni koşullar nedeniyle dışa dönük soygun ve talandan, içe dönük soygun ve talana geçmek zorunda kalmıştır. Bu andan itibaren, -tıpkı Roma Devrimi'nde köylü-milislerin zaferlerinin bir sınıf olarak köylülüğün çöküşünü getirmesi gibi- Roma askeri örgütlenmesi, kuyruğunu ısıran yılan misali, kendi toplumsal tabanını tüketmeye başladı.

Roma ordusu, teknoloji, örgütlenme, eğitim ve taktik açıdan üstünlüğünü daha uzun bir süre korumayı başaracaktı. Ama farklı sınırlarda, hepsi de şu veya bu derecede güçlü düşmanlarla karşılaşan imparatorluk, başka tür bir stratejik açmazla karşı karşıya kaldı: "Yoğunlaştırılmış güç verili bir anda yalnızca bir ya da iki yerde kullanılabilir ve -sınır hatları binlerce kilometreye yayılan- imparatorluğun geri kalanı görece açıkta kalıyordu" (259). Tehlike nerdeyse, ordu ve kaynaklar oraya aktarılmak zorundaydı. Görece güvenlik içinde olan bölgelerin, sıklıkla tehlike içinde olan bölgeleri finanse etmek zorunda kalması, bölgeler arası ortak çıkarın altını oymaya başlamıştı. Yerel aristokrasilerin hoşnutsuzluğuna, buldukları yörelerle kaynaşan askeri birliklerin huzursuzlukları da eklenince, Roma'nın askeri imparatorluk ile girdiği giderek yoğunlaşan merkezîyetçiliğin diyalektik karşıtı, bölgesel çıkarların ve bölgeciliğin güçlenmesi olarak tezahür etti. Bu kopuşun nihai aşaması, "imparatorluğun toplam vergi gelirlerinin üçte ikisini sağ[ayan] ve [kendini]

savunması için imparatorluk ordusunun sadece üçte birine ihtiyaç duy[an]” (319) Doğu’nun, Batı’yı kendi sırtından atması olacaktır ki o aşamada artık Roma tarihinin, Bizans olarak bilinen başka bir dönemine geçilmiştir.

Bitirirken

Roma tarihi gibi, siyasal düşünceler tarihinden anayasa hukukuna, siyaset biliminden siyasal kurama uzanan çok geniş bir alanı etkilemiş ve etkilemeye devam eden bir dönem hakkında yeni bir eserin basılmış olması başlı başına sevindiricidir. Dahası, *Roma: Kartallar İmparatorluğu* gibi ilgili literatürde farklı ve özgün bir tez ortaya koymaya çalışan bir eserin, bu alanda çok az çalışmanın bulunduğu dilimize kazandırılmış olmasından memnun olmamak elde değildir.

Eserin, Türkçe literatüre katkısı inkar edilemez olsa da, bu son bölümde kitaba yönelik eleştirilere de değinmek gerekir. Her şeyden önce, yazarın temel tezinin çekirdeğini oluşturan; Roma tarihinde esas belirleyicinin köleci üretim biçimi değil, yağma ve talan olduğu argümanı, kitapla ilgili değerlendirmelerde sıklıkla eleştirilmiştir. Talana dayalı bir yapının, örneğin Hannibal karşısında alınan ağır yenilgilere rağmen niçin dağılmadığı (Abernethy, 2008), zanaatkarların, emekçilerin ve şehir yoksullarının değer üretimine katkılarının, sürekli büyüyen bir imparatorlukta niçin görmezden gelinemediği⁹ ve yeni ele geçirilen topraklarda ekonomik gelişmenin nasıl mümkün olduğu (Roskams, 2008) bu sorulardan bazılarıdır.

Roma tarihinin temel dinamiğinin ne olduğu sorusu, bu yazının amacını aşar. Bununla birlikte, Faulkner’in bu tezi benimsemesinin kitabına neler kattığı ve neleri göz ardı etmek zorunda bıraktığını tartışarak bu yazıyı tamamlayabiliriz. Abernethy’nin (2008) de belirttiği gibi, “Roma: Kartallar İmparatorluğu esasen bir siyasi tarih [eseridir]. Siyaset, sosyoekonomik arka planıyla ilişki içinde çözümlenirken, toplumun bütüncül bir bakış açısına sahip değildir”. Faulkner’in siyasal olana odaklanan yaklaşımının olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur. Olumlu sonuçları açısından, imparatorluğun jeostratejik açmazlarını çok iyi tespit etmesi, başka Roma tarihi kitaplarında bulunmayan bir özelliğidir. Yine sınıf mücadelesine siyasal örgütlülük ve toplumsal bütünlük (farklı sınıfların ittifakları, yurttaşlığın etkisi ile kır-kent ayrımı) üzerinden bakması ve Roma Devrimi’ndeki durumu, İngiliz ve Fransız devrimleriyle karşılaştırması da özgün bir başka özelliğidir. Öte yandan siyasal tarih odaklı bakış açısı, çeşitli sosyoekonomik koşulları geri planda bırakma tehlikesini de taşımaktadır. Örneğin Doğu ile Batı arasındaki ayrışmayı stratejik nedenler üzerinden açıklarken, her ikisinin farklı sosyoekonomik tabanlar (ilki küçük çiftçilik, ikincisi *latifundia*) üzerinde yükseldiğine hiç değinilmemiştir (Abernethy, 2008). Sınıfsal çatışmada vurgunun talandan pay kapma üzerinde oluşu, ekonomik büyümenin ve bu büyüme sayesinde öne çıkan taşra eyaletlerinin ve seçkinlerinin etkisini de gözden kaçırmaktadır.

Sonnotlar

- ¹ Faulkner N (2015). Roma- Kartalların İmparatorluğu. çev. Çağdaş Sümer, Ankara: Yordam Yayınları, 352 sayfa.
- ² Serbest arkeolog ve tarihçi olan Neil Faulkner, aynı zamanda okutmanlık, TV program yapımcısı, yazar ve editör olarak da çalışmıştır. Askeri tarihle ilgilenen yazarın Roma tarihiyle ilgili, bu kitabın dışında iki eseri daha bulunmaktadır: *Apocalypse: The Great Jewish Revolt Against Rome* (Kıyamet: Roma'ya Karşı Büyük Yahudi İsyanı) ve *The Decline and Fall of Roman Britain* (Roma Britanyası'nın Gerileyiş ve Çöküşü). Yazar hakkında daha ayrıntılı bilgi, kişisel web adresinden bulunabilir: <http://www.neilfaulkner.org.uk>.
- ³ İncelenen kitaptan yapılan doğrudan alıntılar yalnızca parantez içinde sayfa numaralarıyla gösterdim. Başka kaynaklardan alıntı yaparken ise Harvard sistemini kullandım.
- ⁴ Geç Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan ama daha çok İmparatorluk döneminde görülen, köle emeğine dayalı büyük çiftlikler.
- ⁵ Ulusal kavramını, milliyetçilik öncesi bir çağ için kullandığımı farkındayım. Buradaki kastım, Gramsci'nin "ulusal-popüler" kavramının izinden; bir siyasal hareketin, siyasal bütünün tamamını ya da anlamlı bir çoğunluğunu temsil etme kudretine ulaştığını ifade etmektir.
- ⁶ "Serbest" bir çağrışımla, Faulkner'in Antik Roma'da sınıfları, devrimci bir kriz durumu içinde devrimi gerçekleştirmek için yetersiz bir konuma yerleştirmişinin, Hikmet Kıvılcımlı'nın "tarihsel devrim" kavramını anımsattığını belirtmeliyim. Hiçbir sınıfın işbirliği ve örgütlenme açısından yeterince devrimci olamadığı bir bağlamda çözüm, ancak sınıf konfigürasyonunun dışından gelebilir.
- ⁷ Kelime anlamı "durma" olan *stasis*, Yunan polislerinde siyasal yapının iki hizip arasındaki mücadele içinde parçalanmasını ifade eder. Bütün siyasal ve toplumsal ilişkiler bu hizipleşme içinde kopma noktasına gelir. Bu nedenle fiili olarak polis "durma"sı, işlemez olmasıdır.
- ⁸ Bunun önemli bir istisnası Doğu sınırıydı. Doğuda Parth İmparatorluğu (daha sonra da Sasaniler) saban tarımına dayalı bir başka "süper güç"tüler. Ancak Mezopotamya-İran "topraklarının engin genişlikleri, merkez topraklarıyla sınırlar arasındaki büyük mesafe, zırlı süvarilerin ve atlı okçuların açık bozkırdaki yenilmezliği" (245-46) bu ülkenin Roma tarafından fethini neredeyse imkânsız kılıyordu.
- ⁹ <http://resolutereader.blogspot.com.tr/2008/08/neil-faulkner-rome-empire-of-eagles.html>. Son erişim tarihi, 31/05/2016.

Kaynakça

Faulkner N (2015). *Roma: Kartalların İmparatorluğu*. Çev. Çağdaş Sümer, İstanbul: Yordam

Faulkner N (2013). *Rome: Eagles of the Empire*. London & New York: Routledge

<http://resolutereader.blogspot.com.tr/2008/08/neil-faulkner-rome-empire-of-eagles.html>.
Son erişim tarihi, 31/05/2016.

Abernethy R (December 2008), Rome: Empire of Eagles by Neil Faulkner. http://www.thehobgoblin.co.uk/journal/2008_22_Roman.htm. Son erişim tarihi, 31/05/2016.

Roskams S (24.06.2008), A Marxist Look at the Legions. <http://isj.org.uk/a-marxist-look-at-the-legions/>. Son erişim tarihi, 31/05/2016.